

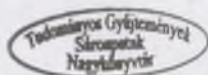
DR. ÚJSÁSZY KÁLMÁN

**TÖRTÉNELMI SÉTÁK A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS
TEMETŐBEN**

ELSŐ RÉSZ

**„Önmagdt becsüli az a nemzedék,
amely tudomásul veszi, hogy az
élet nem vele kezdődött.”**

Sütő András

Készült kéziratként, a Sárospataki Diákok Miskolci Baráti Társasága által
1986. november 10-én a MAB Székházában szervezett előadás alapján.

A tiszaladányi ótemető bejáratánál századunk elején még állott (talán ma is áll?) egy tábla rajta ez a felirat, a hagyomány szerint öreg Kiss Gábor verse:

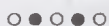
*Szent hely ez a temető
Mindenkit befogad ő.
Befogad ő jövevényt,
Urat, gazdagot, szegényt.*

A drága Győri Elek, Ladánynak ma már fémjelzője meg is öröközte. Szilveszter este a temető kapujában búcsúztatják az óévet az énekkar öregjei. A holdvilág is alig töri át a december végi ködöt, a tábla szövege a képen mégis jól olvasható. Igen, mert a parasztfestő gyermekkori emlékeiben ez a szöveg is élt az esemény mellett. Nélküle hiányos lett volna a jelenet, üresebb a kép, némábbak a hóborította temető sírhalmai, kopjafái.

Igen, mert temetőképzetünk mindig több annál amit érzékelünk, látunk. Több a fáknál, bokroknál, síremlékeknél, még a szeretteink nyughelyénél is több, több azoknál akiket magába fogadott és fogad! Gyűjtőhelye az értékeknek, amelyet egy közösség – ez esetben mind egy hogyan mondjuk – kitermelt magából, vagy amelyek éppen ebben a közösségben találták meg hordozóikat. A test már régen elporladt. A csontokat is ritkán kell háborgatni a rátemetéses pataki temetőben, de az érték nem veszendő és múlandó, hanem örök. Ennek az öröknek jelenléte tudatosan, vagy tudatosulás nélkül érzése az a több, az a pozitívum, ami miatt nem csupán sírdombok összessége, „holtak háza”, kegyeleti park, zöldterület, hanem valóban „szent

hely” a temető. Nem a megsemmisülés negatívumának, hanem egy népen, nemzetben belül egy szűkebb közösség, egy falu, egy város életében reverálódott és újra és újra, ismétlődően reverálódó értékek hordozója, tükré, emlékeztetője.

Előadásomnak az a rendeltetése, azt tartom feladatomban, hogy egy-egy síremlékre, sírkertre, vagy csupán sírdombra figyelmeztetve bennünket, nyilvánvaló legyen előttünk az értékeknek az a gazdagsága, amelyet a pataki református temető sugároz. Vegyük le a kalapunkat Pantheonba lépünk.

Mielőtt ezt tennénk, bár nem ez a feladatunk, mégis az előadandók jobb megértése érdekében lehető röviden, össze kell foglalni a temető történetére vonatkozó legszükségesebb ismereteket.

Sárospatak a középkorból tudomásunk szerint egy temetőt örökölt. Ez a Felső Hóstat és a Ferences kolostor létesítményei között helyezkedett el, tehát a mai Kossuth utca Bodrog felőli oldalán húzódott, a Kollégium Kossuth utcai bejáratával szemben levő egykori történeti professzori lakástól a Görbe utcáig vagy még azt is magában foglalóan. Mikor az ellenreformációs törekvések a várost is elérték, s az addig szinte egységesen protestáns lakosságból többen a római egyházhoz fordultak, a betelepülőkkel is erősödve, mint a templom hovatartozásának kérdése, vita tárgyává lett a temető tulajdona is.

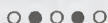
A kérdést II. Rákóczi Ferenc döntötte el, azaz a szécsényi országgyűlés, ahol a rendek úgy intézkedtek, hogy az akkor – 1705-ben – már katolikus kézben levő templom legyen az övéké, a reformátusoknak pedig „kollégiumuk közelében” jelöltessék hely új templomuk megépítésére, temetőjük pedig szintén iskolájukhoz közel, a „töltésen” vagyis az országúton legyen. Ezt, a mai Iskolakertnek a

tornatér és a Rákóczi – Kazinczy utcák közötti téglalap alakú részét használták 1783-ig, amikor betelvéen, jelenlegi helyére, az országúttól jól elhatároltan, két árok, a Suta pataknak szinte völgye és a Bába gödörből kiinduló Dobó árok s annak folytatása, a Héécét védő sánc közé telepítették. Mivel a sáncon át könnyebb volt megközelíteni, mint a Suta patak akkor a mainál is mélyebb és szélesebb medrén át, a temető bejárata kezdetben a Héce, azaz a mai Dobó Ferenc utca, vagy a Temetőköz felől volt. Ez azt jelenti, hogy a most pusztá része települt be legkorábban. Úgy tartjuk, a 18/19. század fordulójának nagy professzorai, Rozgonyi József, Vályi Nagy Ferenc, sőt Kövy Sándor is ott vannak eltemetve, hacsak mint Kézy Mózes is, akit az 1831. évi kolerajárvány vitt el, nem a Radvány patak és a vasúti híd ill. töltés találkozájánál e célra nyitott és síremlékeivel egészen a 30-as évek elejéig megtartott koleratemetőben.

Hogy a temetőben levő utakat mikor nyitották, nem tudom. Gesztenye-fasorral szegélyezésük s ezzel egybekötöttén a temető rendezése és az Iskolakertéhez hasonlóan parkszerű fásítása Bálint Dezső lelkésznek és az egyházközség akkori főgondnokának, Búza János kollégiumi tanárnak az érdeme.

(Csak zárójelben említem meg, hogy mikor a katolikusoknak is kicsi lett a nekik maradt ótemető, Trautshon herceg a jelenlegi helyen biztosított nekik új területet az 1760-as években. Mióta a magyarországi ortodoxok egy része és a római katolikusok között létrejött a szervezeti únió, az addig a görög katolikus iskola helyén volt „coemeterium Ruthenorum”-ba temetkező hustáciak, s az azóta igen széles társadalmi réteget magába foglaló pataki görögkatolikuság is ebbe a temetőbe temetkezik. Csak mint város és tájtörténeti érdekességet hozom fel, hogy a város legrégebbi fennmaradt térképén már he-

lyén van a mai zsidó temető is, ami azt jelenti, hogy az 1700-as évek második felében itt már jelentős zsidó hitközség létezett.)

Es most következék a történeti séta.

A pataki református temetőnek két bejárata van. Mi attól indulunk, amelyik a kettő közül a régiebb, tehát a ma Vörösmarty utcának nevezett „Temetőköz” felől lépünk be kapuján és az onnan ék alakban távolodó két útnak egyikén, azon amely a Suta patak régi medrével nagyjából párhuzamosan, tehát a temető nyugati szélére támaszkodva húzódik Észak-Dél irányban, a medret valamikor metsző Kazinczy utcai kapu, a mai főbejárat felé. A rendelkezésünkre álló gyenge óra talán elegendő lesz arra, hogy végigsétáljunk rajta.

Ha nem Michiganben, régen kitermelt rézbányák központjában, Flintben tették volna 82 éves korában koporsóba, akkor most itt nyugodna, apósa az egykori olaszliszkai állomásfőnök, Balsai Bertalan és sógora a szelíd Kánya Gyula sírjának szomszédságában a szentandrászi parasztfiú, a sumir nyelv kutatója, az ószövegségi tudományok doktora és professzora, Zsíros József, s most róla szólnék elsőnek. De nincs itt, mint ahogy nincs itt a másik szentandrászi fiú, Béky Zoltán sem, az a pataki diák, aki az amerikai magyarság szellemi vezetőjeként szállott a trentoni sírba, s odavárta özvegyét, akinek pedig – valamikor így gondolták ők is – ugyanezen az úton, néhány sírdombbal odébb lett volna a helye.

De ne azokról beszéljünk, akik hiányoznak, hanem azokról akik itt vannak.

A Balsay család sírhelyével csaknem szemben, közel a kapubejáráshoz, Tömösközy Józsefné, Káli Nagy Margit nyugszik. A „Tápin-tézet” képzik meg bennünk öreg pataki diákokban, amikor reá gon-

dolunk. Halljuk a csengő szavát a szénior tiszteletes étel előtt-, utáni imádságát: Atyánk áldd meg ételünket s jóltévőnket. . . Évtizedeken át vezette, tartotta tisztán és rendben a konyháját, adott szállást, biztosította kosztját rokonygyerekeknek. Az egyiknek, a szelídképű és pennaforogásra született Nagy Pistának, a „Korán sötétedik”-kel szakadt félbe teológus karrierje Patakon.

Az egész temetőben legmonumentálisabb szürke gránitoszlop hívja fel a figyelmet a pataki jogi oktatás három nagyja közül az 1819-ben született és 91-ben meghalt Emődy Dánielre.

„Nem volt tanár, ügyvéd volt és publicista, aki Vay Miklós szaváért, Erdélyi János barátságáért kitépte magát a főváros igézetes, fénnel és dicsőséggel csábító világából, s ő akit egykor Petőfi és Jókai mint közös barátjukat irodalmi perosztóul fogadtak el maguk között . . . s egy Kossuthnak, Vörösmartynak, Tompának, Vajdának bírta becsülését, aki Csengeryvel a Pesti Hírlapot, Kemény Zsigmonddal pedig a Pesti Naplót szerkesztette . . . ő, aki résztvett hazánk újjászületésének előkészítési munkájában . . . aki ott volt a vértörvényszék áldozataiul kiszemelt 32 magyar író névsorában . . . megfoghatatlan lemondással eljött a sárospataki főiskola szerényen díjazott napszamosai közé, hogy mint önmaga előtt is indokolni próbálta, addig szétszaggatott munkásságát, azon főiskolának szentelhesse, amely az ő hamvaiban is tisztelt atyját falai között látta egykoron, mégpedig előbb, mint növendékét, később mintegy pár évig tanárát . . .
. . . Ki tudja, nem jutott-e eszébe amit Petőfi mondott egykor róla „kenyeret eszik, pedig kalácsot érdemelne.”

Csak egy keskeny földdarab választja el Kun Pál főiskolai tanár sírját a vele egy esztendőben, s egy héten meghalt Emődy Dánielétől. A málladozó faragott kőkerítés valamikor Hegedűs László sírját díszítette és Katona György tisztelte meg vele – a családi kriptájában elhelyezve Hegedűs László maradványait – egykori tanárát, a bölcsé-

szettörténelem, jogbölcshészet és mívelődéstörténelem előadóját, a sokoldalú tudóst és nyelvészt, aki Pesten született és Patakon szolgált 1867-től haláláig. Radácsi György ezt írja róla nekrológiájában, összehasonlítva őt Emödy Dániellel:

„Az egyik a megtestesült megfontolás és borongás, a másik a röpkedő gyorsaság és az örök derű, egyik a mélység, másik a magasság, az egyik ki sziklákba vés verejtékezve, léghajós a másik, aki vidáman röpül az emberlaktá tájak felett . . . A tanulóifjúságnak is mindig kedvence volt, mely szinte rajongott szónoklásaiért, s főleg a március 15.-i ünnepélyeken boldogan lelkesedett a tüzes beszédeken . . . lelkének csak derűs oldalát mutatta az emberek felé egész életében és íme nem kellett megszenvednie a halálért sem.” Szívszélhűdésnek esett áldozatul amint azt nekrológiájában, amelyet Radácsy György a Sáropataki Lapok szerkesztője írt, olvashatjuk.

Aztán már egy napjainkban készült síremlék következik, Sasvári Árpádé. Máig emlékezem Szabódezsősen csúnya, de érdekes örmény arcára, s a szeme mosolygását sem felejttem. Amikor, a fordulat évében vásárolt házunkat renoválták, megállt a kapunk előtt s csak ennyit kérdett: házat vett, tanár úr? többet nem mondott, de a szeme mosolygott és beszélt. Én pedig máig hálás vagyok a pataki politikai konszolidáció elindítójának és kibontakoztatójának.

Az övével szemben is van egy sírjel: betonszarkofág, rajta Egei István neve. Nincs köze az itteni Egei családok egyikéhez sem. A szekszárdi direktórium halálraítéltjei közül sikerült megszöknie 19-ben és most, mennyi hányódás után, itt nyugszik a pataki temetőben.

Krayzell Miklós a 30-as évek Krayzell tanácsának elnöke is a pataki csendben, atyafiak körében hunyta le szemét. Síremléke az Egei Istváné közelében a temetőkerítésnek szinte a tövében egy talpig ember, befolyásolhatatlan bíró emlékét idézi bennem, aki nem vállalt a

két világháború között sem látványos politikai pereket, vagy ha mégis, ítéletei életmentők voltak.

„Vállán papi palástjával, halott kezében bibliájával, egyszerű fakoporsójában alussza immár az örökkévalóság álmát Radácsi György a sárospataki főiskolának 44 éven át nyilvános rendes, 1917-ben nyugalmazott, de 1925. június haváig helyettesítő munkát végző tanára. Letette a szolgálatot, amelyet mennyei Urától vett és a porok közé tért.” Ezekkel a szavakkal kezdi gyászbeszédét Marton János az egyháztörténelem professzora, s így folytatta:

A sárospataki főiskola tanári katedrájában vallott eszményei megvalósításáért lett bibliafordító, egyházi író és lapszerkesztő, a Főiskola szellemi értékeinek hű őre, anyagi ügyeinek megbízott sáfárja, s az egyházi közélet harcosa. Bibliafordításában századok nagy bibliafordítójának, Károli Gáspárnak, az istenes vénembernek nyomdokain jár. Stílusában a magyar nyelv minden zengzetes szépsége, méla bája és biblikus ereje kiürárgzik. Főiskolájáért a próféták harcát kellett megküzdenie, más gondolatokkal szemben, teljes lelkével védve annak igazát . . . Lelkének lángja hosszú nemzedékeken át fog fiakat támasztani a halálosan szeretett Alma Maternek.

1847-ben Szepsiben született és jómódú iparos gyerekként került Patakra. Vejein Harsányi Istvánon és Finkei Ferencen keresztül épült be Patakra, a városnak is történetébe.

Sógora és annak családja Bálint Dezső pataki református pap is a Radácsi György mindig ápolt sírkertjében nyugszik. Nevéhez és a Buzsák Jánoséhoz fűződik a református templom 1896-ra befejezett külső és belső felújítása. Ekkor kapta ma már műemlék neoreneszánsz enteriőrjét.

Atyja volt Bálint Józsefnek, városunk eddig legjelentősebb művészenek, akiről azt írta, atyjára, Bálint Dezsőre emlékezve Janka Károly, hogy „nem számolt az étellel, a kenyérrel, csak Isten-adta tehet-

ségével, művészi hajlamaival s nem akarta hogy kenyérkereső foglalkozás akadályozza őt művészi tehetségében. Bálint Dezső azonban megkövetelte fiától, hogy az eszmények mellett a földieket is figyelembe vegye, s ehhez képest rajztanár pályára terelte. Ez a szülői döntés, valamint az első világháború, az évekig tartó krasznnojarszki foglyotábor sértette halálra a Nagybányát, Münchent járt művész felfelé ívelő karrierjét. Ezután csak lefelé vezetett az útja, s míg a sírkert többi halottjai felett magasra íveltek a búcsúztató orációk és zúgott a kórus éneke, az ő koporsójánál, amelyben ki tudja kinek a zakójában várta a pataki temető reázuhanó vályogrögeit, csak a tavasz virágaiból jácintból, nárciszból, nefelejtsből kötött koszorúkat megszálló méhek döngicsélése, meg a friss lombokon átragyogó tavaszi napfény kísérte a prédikátor püspök tanítását életről, sorsról, halálról. Születésének centenáriumára emlékezve Patakon található műveiből pár hét múlva kiállítás nyílik a Művelődés Házában. Nevét máig nem vették rá az édesapjával közössé lett gránit obeliszkre, sem a valamikori tanítványok, sem a „hálás utókor”.

A Radácsy – Bálint sírkert közvetlen szomszédságában lévő sírnak kőlapja három urnát rejt magában. Dr. Várkonyi Hildebrand Dezső hamvait őrzi az egyik, a másik 4 éves korában elhalt keresztfiát, Berceli Anzelm Dezsőét, a harmadik pedig a hajdani professzor feleségét, Kisfaludy Eröss Piroskáét. Hosszú volt az az út, amely Szegedről Pesten és a Farkasréti temető kolumbáriumán át idáig vezetett. Érdekesebb, színesebb mint a legnépszerűbb romantikus film, de nem a véletlenek sorozatát, hanem az eleve elrendelő Isten tervét, benne egy asszonynak minden akadállyal megküzdő, önmagát is legyőző féltő szerelmét tükrözi és azt a titokzatos vonzását Pataknak, amely hogy van, annak jele az is, hogy amint a temető porrészeit, úgy a Gyűjtemények könyvtára – ezt a feladatot részben a Tudományos

Akadémiával megosztva – kéziratait, múzeuma értéktárgyait, a Gyűjtemények pedig alapítványát őrzi. A síron időnként megjelenő néhány szál virág pedig az én hálámat, aki a professzor könyveit tankönyvként használhattam a magam előadásain, s akinek köszönhetem, hogy a szegedi egyetem magántanára lehettem. Őt, a pataki református templom harangjai, s mikor reá is sor került: feleségét a pataki tanár Koncz Sándor búcsúztatta felejthetetlenül – nem tudta hogy ez volt a hattyúdala – Sellei Zoltán pedig, maga is egyike a maroknyi gyászolónak, ennek a csodálatos asszonynak költeményes kötetéből a „Kék álarc”-ból adott elő.

Nem volt emlékezésed felette, nekrológot sem írtak róla, álljunk hát meg egy percre dr. Panka Károly sírhalmánál. Neve visszacseng bennünk, hiszen ő szerkesztette a Pataki Diákvilág Anekdótakincse két kötetét és ő volt minden azóta lett pataki baráti kör őséneke máig ihletőjének, a Pataki Diákok Országos Szövetségének, szervezője és első elnöke. Mint az Országgyűlési Könyvtár igazgatója ment nyugdíjba és ilyenként fenyegette az 50-es években a kitelepítés. Ezért húzódott vissza alsóhatári birtokos családból származó feleségének Barna Irmának öreg házába a Kazinczy és Tompa utca sarkára. A ház már nincsen meg, kétszintes 4 lakás épült a helyén és a kettőben megtelepedett unokák biztosítják a Patakon oly ritka családi kontinuitást. Kedvelt tervét, az Anekdótakincs harmadik kötetének publikálását megakadályozták említett körülményei. A még budai otthonában összeszedett anyaga talán helyet talál a dr. Harsányi István által indított kezdeményezésben.

Mennyit lehetne elmondani a sárospataki előnevű Harsányi nagy családnak a Panka sírokhoz közel eső sírkertjéről! Azokról, akiknek mint a Sárospataki Takarékpénztár igazgatójának, az egyházközség főgondnokának és feleségének Bessenyei Emmának sikerült úgy meg-

halniok, hogy tetemeik ne a Hortobágyra, hanem ide kerüljenek, még többet azonban azokról, akiket messze elparancsolt az ősi földtől, ősi iskolától a történelem ura. Az egykori pataki jogászra, Harsányi Zsoltra, meg az Új Idők szerkesztőjére, Harsányi Grétére gondolok és a külföldön is neves írónak feleségére, majd özvegyére, akit a Perth Amboy-i magyar református temető fogadott magába. Térben igen, de szellemben nem idegen világban, hiszen szomszédságában Pataknak a 20-as években ébresztője Vincze Károly nyugszik másik három pataki diákkal Gönczi Árpáddal, Nagy Lajossal és a papköltő Szabó Lászlóval együtt.

Még mindig itt vagyunk bár mélyen bent az úttól, a temetőnek kultúraltan erdős részén, lassan százados fák alatt, hogy egy percre megálljunk Kiss Eleknek, a Képző és a Főiskola közös tornatanárának családi sírkertje előtt. Nevét akkor kapta fel a tudományos hírnév, amikor mint képesítése szerint botanikus a zempléni hegyeket járva, rábukkant a Pogány kúti ősember településre, amit később több archeológiai feltáró munkája követett. Még hallom a csattogtatót amellyel diákgenerációk tornabemutatóit vezényelte a hetedhét országon híres pataki tornavizsgákon és még áll a Muszkalay ház, amit talán azért vásárolt meg családi hajlékul, s amelyből nagyhírű, szegedi egyetemi professzor fia, meg a másik, vitéz Kiss Pál a festőművész is kirepült, mert a tövében talált vasmaradványokból igazolva látta azt a hagyományt, hogy a ház helyén valamikor a Rákócziak kovácsműhelye volt. Padlásáról szakajtónyi nyílhegyre való obszidiánt söpörtünk össze. A kisvasút Bodrog hídi töltésének készültekor egyben borította ki valamennyit a kubikos csákány.

Ivánka Sámuel sírja következik. Ha nem emeltek volna följe síremléket tanártársai, tanítványai, tisztelői, régen elnyelték volna a köréje telepítettek. Azért foglalkozunk vele is bővebben, mert nagyon

elfelejtettük, s mert kívánkozik a neve zeneiskolánk nevéül, s végül mert ha van pataki zenekultúra, annak megteremtőjét neki köszönjük. Emlékezetét Kun Pál írta meg, s olvasható a halála évében 1887-ben megjelent Sárospataki Lapok 530. lapján a következően:

„Ivánka megjelenése Sárospatakon – korábban orgonista kántor volt Szentesen – az ének és zenetanítás és egyházi éneklés terén valóságos forradalmat idézett elő. Izgatott a vontatott éneklés, a szók hibás kiejtése ellen . . . Az ő akarata erős volt, s ezért azon igyekezett, hogy mindenkit a maga meggyőződésére bírjon. A Főiskola körében a legnagyobb lelkesedéssel fogott hozzá reformterveinek életbeléptetéséhez. Divatba jött az ének és zenetanulás új módszere. A nagy- és kisdíákok, a képzőművészeti növendékek versenyeztek egymással, hogy eleget tegyenek a mester óhajának . . . A vidék tanítói berendeltettek Sárospatakra, miként kell az ének ügyet emelni, előre vinni, reformálni. Alkotó tevékenysége nem elégedett meg azzal, hogy eszméit csak az adott szűk körben, szegényes eszközök igénybevétele által igyekezék megvalósítani. Neki a toll hatalmára is szüksége volt, hogy izgasson az irodalmi téren . . . Az ének ügy érdekében írott dolgozatai, értekezései, bírálati megérdemlik azt, hogy összegyűjtve, egy-két kötetben napvilágot lásson . . . Legyünk azon, hogy Ivánka hagyatéka szellemi kezünkől ki ne hulljon, mert nem kisebb dicsőségünk a református éneklés terén, mint Erdélyi János a szépirodalom mezején. Két világító oszlop volt ez a két férfi, tündöklő fényök Patakot sugározó be.”

Ha Bálint Józsefnek a nevét sem jeleztük édesapja síremlékén ezidáig, annál többet mond el a vele egy esztendőben született, tehát joggal centenáriumi megemlékezésre váró Dr. Gulyás József síremléke. Főkönyvtáros, gimnáziumi címzetes igazgató, egyetemi magántanár, egyházközségi főgondnok, olvassuk a kitiüntetetté titulusokat. Így is mennyi név az, ami a márványtábláról lemaradt. Elnöke volt az Ipartestületnek, éveken át szerkesztője, a valóságban fenntartója egyik

hetilapunknak, a Sárospataki Hírlapnak, tagja a képviselő testületnek, fordítója Comenius Patakon született latin nyelvű dolgozatainak, lapjában rögzítője millió kis történeti adaléknak, számontartott költő és irodalomtörténész, akinek Harsányi Istvánnal együtt írott két kötete Csokonairól máig megmaradt az egyik legjobb összefoglalásnak. Ugyanakkor diáknemzedékeknek is szerény, de igényes tanítómestere. Ha reá gondolunk, mégsem az osztálytermekben látjuk, hanem a Nagykönyvtárral azonosul az emléke. Mint az idősebb Harsányi Istvánnak, a „főkönyvtárnok” teológiai professzornak, előbb munkatársa majd utódja, közel húsz esztendőn át egymaga vezette a könyvtárt. A széniorok hajlamuktól függően, mikor idejük volt, csak besegítettek neki, s a majdnem gyerek könyvtárszolga félnapos munkáját igénybevette a takarítás meg a kikölcsozött könyveknek helyükre vitele. Akkor úgy tűnt, hogy ha nem is meghalt, de elalélt vele ez a gyűjtemény. Most úgy látjuk, arra való volt ez az idő, a legjelentősebb állami gyűjteményekéhez hasonlóan, hogy a minimális dotációjú könyvtár átmentődjék egy olyan korra, amelyben megháromszorozhatja állományát. Pedig magányos volt ő is, mint kortársa és tanártársa Bálint József. Kötelességtudásával, agyával, hűen szolgáltatta ő is az Alma Matert – diákjai segítésére nagyösszegű alapítványt is tett, ám a szíve, érzelmei mindig az őt felnevelő debreceni Kollégiumhoz húzta. Sorsa volt vagy rendeltetése: az ottani kollégiumi tanárválasztáskor megpályázott irodalmi tanszékre, egy pataki diákot, S. Szabó Józsefet választották meg helyette. Őt meg magához ölelte Patak. Meggyőződésünk szerint a debreceninél jóval szélesebb körű és színesebb elfoglaltsági lehetőségekkel. Tudom, tudta ezt ő is. Nem a kicsiségét, a nagyságát bizonyítja, hogy amikor nem is sejtve, önmaga előtt is titkolt betegségét, otthonában holtan találtuk, az íróasztalán temérdek feljegyzés, különnyomat és egyéb írások között, ott ahol a szülők, leg-

közelebbi hozzátartozók, a legkedvesebbek képe szokott állni, két üveglap közé szorítva csak egyetlen fénykép nézett vissza ránk, a debreceni Kollégiumé.

Gulyás József sírjától valamennyivel odébb, az út és a temető kerítése között hosszan húzódnak a Both család sírjai. Both Józsefnek a házamat köszönöm, a hozzá fűződő családi hagyományokkal, történeti tényekkel, meg a nagydiófát és az öreg vérbélű körtét a temetőbe nyíló kiskapunk mellett. Ha előkerültek a leszármazottak Debrecenből, Szegedről, Pestről és a Komáromi Jánostól Tót lapálynak nevezett Ondava völgyéről: Gulyás István a tanár, Gulyás Pál a költő, Juhász Géza az irodalmár, Both György a professzor, Both Béla a rendező és a többiek, mindig megnézték olyan-e mint gyermekkorukban volt 60 avagy 80 évvel ezelőtt. Mint fogadott fiú, sógorának a nagyhírű pataki bírónak hívására – akinek elmálló sírkövén ugyan csupán ennyi áll „Szakácsi Dániel ácsmester” – jött felesége szülőföldjére. Az utóbbiról, Szakácsi Zsuzsannáról pedig úgy emlékezett meg a Sárospataki Lapok „mint aki Világos után vígasztalásuk volt a reményt vesztett hazafiaknak”. S aki maga gyermektelen lévén „szerzett magának fiakat, leányokat és szép családi koszorútól övezve, mint nagymama halt meg”. A Both sírok között borostyán borítja Both József apósáét, a 48-as honvéd Kovács Károlyét és új sírelék az ide a családba temetkezett Halász Dénes gimnáziumi tanárét, Both József és Kovács Emilia egyik leányának a férjéét. Egy életen át szigorú tanára volt a gimnáziumnak, de jellemének sajátos értékeit, amellet hogy egy diák mindig ingyenesen lakott a „Halász-gárdában”, az a néhány esztendő virágoztatta ki, amelyeket mint a formálódó városi tanács tagja változó vezetők mellett tanácselnökhelyettesként betöltött.

A Both sírokkal szemben az első sornál beljebb van a Deák család sírja. Benne nyugszik édesanyjával, nagybátyjával, s most már fiának porrészeivel együtt Deák Geyza, a gimnáziumnak Bálint József előtt, rajztanára. Festeni szeretett, de mint grafikus aratott maradandót. Már akkor foglalkoztatta a „magyar mivolt”, amikor még keveseket és a néprajztudomány, mint a szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtés vidéki előfutárát tartja számon. Népköltési anyagát, amelyet tanártársaival, Harsányi Istvánnal és Novák Sándorral együtt gyűjtött, a Néprajzi Múzeum őrzi, ami pedig jelentős tárgyi gyűjtésből fennmaradt, a Tudományos Gyűjtemények Múzeumának állományát gazdagítja.

Valamikor fakerítés óvta a Vass család sírjait, nem sokkal a Deák családé mögött. Közöttük a legismertebb az 1790-ben Rozsnyón született és 1863-ban Patakon elhunyt Vass Imre neve. A Magyar Életrajzi Lexikonban ezt olvassuk felőle: mérnök, oklevelét a pesti Institutum Geometricumban kapta . . . Borsod megye hites földmérője, az aggteleki Baradla barlangban 1826-29 között addig ismeretlen, több mint 15 km hosszúságú járatokat fedezett fel és róluk 1829-ben részletes térképet készített. 1846-ban a Tisza szabályozáshoz jelentkezett, ahol ahogy a sárospataki hetilap írja: „a szabadságharc alatt is nagy szerepet vitt s nevét Budavárnál még ma is „Vassánc” név alatt ismert védőműve örökítette meg”.

Vass lány volt a felesége, ezért van az egyik Vass sír mellett az Ellend Józsefé. Főgimnáziumi tanár, akiről a Sárospataki Református Lapokban olvasható gyászír 1921. novemberében ezt írja:

„7-én reggel még derült kedvvel indult el hazulról, s tíz perc múlva a Vay utcán jártában hirtelen magához szólította az Úr. . . Vele egy komoly, nemes munkában, a nevelés és oktatásügy hűségese szolgálatában, a matematikai és fizikai tudományok értékes bűvárlatában eltöltött élet tűnt el a közélet színteréről . . .

Szaktudományát irodalmilag is művelte, hasonlóképpen számos értékes tanügytörténeti dolgozata jelent meg, részint fővárosi folyóiratokban, részint a Sárospataki Református Lapokban . . . 1890-ben jött Kolozsvárról, 1914-től a gimnázium igazgatója, de a forradalmak éve őt is kimozdította nyugodt munkálkodásából . . . Az ár magával ragadta, s bár súlyosabb hibát nem követett el, pályája megszakadt. A VK miniszter rendeletben, saját kérelmére, ideiglenesen egy évre 1921. szeptember 1-től kezdődően nyugdíjazta.”

Ha emléktáblát nem állítunk sem neki, sem a máshol nyugvó, nála nehezebb sorsot elviselni kényszerült teológiai tanártársának, Rohoska Józsefnek, mint ahogy azt már évekkel ezelőtt megkapta a Tanítóképzőben tanár Déri István, legalább arra kellene vigyáznunk, hogy a sírját tudjuk merre van és ne felejtsük, hogy mit jelentett a Tanácsköztársaság és miért, azt azoknak minősége is mutatja, akik nyitott szívvel fogadták és szenvedtek érte.

Mindig rápillantanak a temetőben járók Somossy Jánosnak, a Vass sírokéval szomszédos, empire vasoszlop síremlékére. Ha minden egyebet elfelejtenénk felőle, előbb gimnáziumi, majd teológiai tanári munkásságáról, esperességéről, s ezzel együttjáró iskolai algondnokságáról, Kazinczyvali szoros barátságáról, akkor is tudnunk kell, hogy 1828-tól haláláig, 1855-ig ő volt a főiskola főkönyvtárnoka, s az ő igazgatósága alatt történt meg a könyvtárterem kifestése, s az átköltözés oda, a mai gimnáziumi épületszárnyban és a lebontott Csengettyű soron volt régi könyvtári helyiségekből.

Szeremley Gábor síremléke nincs messzire tőle. Feljegyezték róla, hogy Hegelt már a 30-as években tanította Máramaros szigeten és 1845-től Patakon, ahol politikát, bölcséletet adott elő, s ahonnan 1851-ben a bécsi protestáns fakultás tanárává neveztetett ki, de ahonnan már 1855-ben visszatért pataki tanszékére.

Ha továbbmenve, sétánkat befejezendő, el akarunk jutni a temető legújabban betelepült parcellájához, akkor rá kell térnünk az eddig járt útra, ami azért is szükséges, hogy ne mellőzzük el a temető legművészebb síremlékét. „Ifjú Kengyel Dániel jogtant hallgató pályatársuknak emelték barátai 1846-ban.” Az övé csak egy a sok pataki diáksír között, hiszen nem volt olyan esztendő, amikor a járványokat leszámítva is két-három diákot ne kísérték volna ki társai a temetőbe. Legtöbbjüknek kijárt a Kengyel Dánieléhez hasonlóan szépen faragott, a Nyilazó bányából származó síremlék. Sajnos, 100-120 évnél többet nem bírnak ki, az utolsóktól, s velük az alattuk nyugvóktól ezzel a mostani előadással veszek búcsút.

Sűrűn betelepítettnek tűnik a temetőnek most következő parcellája. Valamikor a legszéle volt, most, hogy a Kazinczy úti bejáró korszerűsült, s autóparkolót is kapott, a legeleje. Ez és az a körülmény, hogy a ravatalozót is itt építették fel, meggyorsították népszerűségét és ha a még mindig „jó kényelmesnek” tartott temetőben válogatni lehet a sírhelyekben, ezt választják a legtöbben. A sokáig romos temetőőrház sem riasztja el többé a látogatókat. Helyreállítva még vonzóbbá teszi a műkősíremlékekkel sajnos már telezsúfolt parcellához a Vörösmarty utcai bejárótól idáig vezető fasonon át a hozzájutást.

Itt kettős feladat adódik a történelmi séta számára. Előbb az itt is található néhány öreg sír előtt állunk meg. Hogy elszórtan bár, de jeleseink nyugszanak itt is, annak bizonyítéka, hogy jó száz évvel ezelőtt a Kiegyezés kora körüli évtizedekben éppúgy telített lehetett, mint amilyen „belakottá” lett napjainkban.

Csoma Mihályé az a dombra állított kopjafa, ami legelőször szemünkbe tűnik. Megvan az oka annak, miért lett kortársának, Erdélyi Jánosnak haláláig haragot tartó ellenfele. Pataki diákból lett pataki tanár, „1834-től szónokláti osztály tanára, 1848-ban mint nemzetőr

kapitány katonai gyakorlatokat tartott a piros sapkásoknak készülő ifjúsággal és az Akadémián a politikai tanszékre nevezték ki. A Bach-korszakban megszűnően a jogi oktatás, a nevelés- és oktatástant adta elő, 1854-ben pedig az Organizations-Entwurfnak megfelelően szervezett, a kollégiumi egységen belül önálló tanintézeté lett gimnáziumhoz helyezték át. Ez az, amit a kítűnő szónok, az ifjúság kedveltje nem tudott megbocsátani az akkor a Főiskola életében meghatározó szerepet betöltő Erdélyi Jánosnak. Mikor a Jogakadémia újraindítása-
kor, 1863-ban, nyilván emiatt is újra kimaradt a jogi karból, nyugdíj-
ba ment ugyanabban az esztendőben. A kopjafát már mi állítottuk
1931-ben, addig jeltelen sírjára, valószínűleg kriptájára.

A figyelmet a kopjafáihoz hasonlóan magára felhívó hatalmas fehér márványobelisk alatt Zsarnay Lajos feleségének a hamvai por-
ladnak. Még akkor halt meg, mikor férje a később nagynevű püspök
pataki tanár volt, Hegedűs Lászlóval, Árvay Józseffel és Erdélyi Já-
nossal együtt szervezője a szabadságharc után nyilvánosságát elveszt-
tett, lét és nem lét határára sodródott Főiskolának.

Sírja tövében tuják és egyéb temetői növények árnyékában a
Zsindely család sírkertjét találjuk. A prügyi születésű Zsindely István-
nak nyitották, s ma unokái urnáit is magába fogadja. Zsindely István
mint önkéntes nemzetőr elment a lelkesült fiúkkal, s a 44. zászlóalj-
ban ott őrködött az ország nyugati határán, írja róla nekrológiájában
Maklári Pap Miklós. 1859-től a Képezdében a mennyiségtan és termé-
szettudományok tanára. 1862-től ugyanez a gimnáziumban, később
igazgató, majd a főiskola anyagi ügyeit intéző gazdasági választmány
elnöke. Íróasztala mellett halt meg munka közben. Síriratul tanártár-
sai, tisztelői az akkor, 1891-ben nagyon ismeretes két sort szánták,
mondván, hogy benne egész élete tükröződik:

„Két jó van, mi felett sorsnak nincs semmi hatalma,
Szorgalom és erény, földön az, égben ez áld!”

Ráépítéssel a régi Kisinternátus, a mai zeneiskola alkotója. Családjához adták be a korabeli gyakorlatnak megfelelően tanulni is, segíteni is, szolgálni is a rokonleányt, Pallagi Erzsébetet, Móricz Zsigmond édesanyját, szülei.

Még egy „sírkert” maradt hátra, utunktól befelé, azaz kelet irányban, az Erdélyi Jánosé. Előtte megállva Lévay József versének kezdősorait idézem

„Kinek lángszellem volt vezére,
Ne rejtse azt egy sírhalom!
Felköltöm onnan és nevére
Zendül emlékező dalom . . .”

Hogy mire kell emlékezni, azt katedráján utódjától, Szinyei Gerzson-tól kölcsönzöm.

„Mindazon újítások, alkotások, melyek tanársága idejében a főiskola szellemi és anyagi jólétének emelése végett létesültek, részben vagy egészben az ő nevével állnak kapcsolatban. Tőle származik a Főiskolai Nyomda teljesebb felszerelésének eszméje, mivégett lelkes társaival együtt megalapította a nyomdavasztmányt, amely csakhamar gazdasági választmánnyá alakulva a magára hagyott főiskolát a fenyegető anyagi zavarokból kiségitette és olyan helyzetbe hozta, hogy több új tanszéket állíthattunk, s ezzel az Entwurf ebbeli követelésének eleget tehattünk. Az ő irodalmi izgató szelleme hozta létre azt a kis írói társaságot, ami a Népiskolai Könyvtár megindításával a népiskolai tanügyet a munkaszerűség színvonalára emelte . . . Ő volt megindítója a Sárospataki Füzeteknek . . . Ő volt tervezője, vezetője, írója a főiskola háromszázados ünnepélyének, Hegedűs Lászlóval együtt tőle származik a Tanítóképezde.”

S azzal, hogy a háromszázados ünnepélyen ezt a felírást ragyogtatta a főiskola homlokzatára:

Három fáklyám ég:
Hit, haza, emberiség!

Ő lett legtömörebb formába öntője annak, amit úgy hívunk, hogy „pataki szellem”. Mint a legtöbb korabeli pataki tanár, ő is építkezett. A Rákóczi utcán levő, kevés változtatással máig megmaradt saját házából kísértette ki a temetőbe, fáklyás menettel, a teljes ifjúság és teljes tanári kar 1868-ban.

És most, befejezésül a Kazinczy utcai, ma főbejárathoz közeledve jöjjenek azoknak sírjai, akikéi már a mi korunkban keletkeztek. Együtt van itt a Főiskola egyik virágkorának számító 30-as éveknek szinte teljes tanári kara. Egy teológus és egy kis gimnazista sírjával képviselve van az ifjúság, s ennek kedveltjével az utolsó főbajorossal, a csak Bandi bácsinak ismert Tóth Andrással együtt a bajorosok hada.

Kovács Dezsőt idézem elsőnek, mert ő van legelől a sorban. A Tanítóképző igazgatóját, puritán tanítónemzedékek, puritán elindítóját, korán elhalt tanárával a közelében fekvő Varga Gáborral együtt. Darányi Lajos Ungnak szerelmese, az ungiak összetartója és összetemetője, diákgenerációk igehírdetője következik, aki úgy szerette Patakot, hogy a püspökséget is csak a Patakon maradhatás árán vállalta. Mögötte sorakoznak a két világháború közötti Sárospataknak a szellemi arculatát is meghatározó nagyok.

„Erdély áldott földje adta
Patak fiának fogadta
vígán szolgált Krisztusának
Hívő tolmácsa volt Isten Uj Testámentumának”

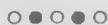
Dr. Mátyás Ernő, akinek svéd márvány síremlékére Kolozsvárról küldték ezt a házsongárdi temetőbe kívánczósó sírverset az erdélyi szellemi élet vezetői. Teremtő szelleme, alkotó fantáziája, szívóssága nemcsak könyvei, tudománya területén korban a legjobbak tükrözik, ha-

nem a városnak a 30-as években létesült középületei is, az általánostól eltérő egyéni ízeikkel.

És Szabó Gyula nélkül el lehet-e képzelni a hajdani Angol Internátust?! Hol lennének nélküle a Mészölyök, a Király Istvánok, Képes Gézák, Nagy Jánosok. Mint ahogy Szabó Zoltán nélkül az Erdélyt és a Felvidéket járó regősök és hol lett volna a találkozókban 50 évet megélt pataki népfőiskola? Tárcy Árpád nélkül mennyivel nehezebb lett volna az átállás az új vizekre, Jakob Károly nélkül hogyan mentődött volna át és nőtt volna múzeummmá a régiségtár? Marton János nélkül ugyan ki szerkesztette volna egyre nyomorúságosabb körülmények között az iskola és az egyházkerület hivatalos lapját évtizedeken át fillér honorárium nélkül, s amodébb, ha a Gondviselés nem ajándékozta meg az iskolát, Trócsányi Józseffel, hogyan teremtődött volna meg Erdélyi János korához hasonlóan az a szilárd anyagi bázis, amelyre internátusokat lehetett tervezni és építeni, gimnáziumi szárnyat felhúzni és amely lehetővé tette, hogy birtokai nélkül maradván, csak a szőlőjével meg a szuplikánsok gyülekezet-járásával fenn tudta magát tartani az államosításig, nem nyomorúságosan, hanem a fejlődés lendületének minden szépségével a Főiskola. Ablonczy György is azért került az említettek mellé, mert ifjan elhalva is tanította, hogyan kell a halálra elkészíteni magát, annak elkerülhetetlenségével szembenézni a keresztyén embernek.

S gyűlnek-gyűlnek a többiek! Rózsaszín márvány síremléket állított osztálya Héthy Lajosunknak, örökzöld fák várják Magda Barna sírjánál, hogy nagyra nővekedhessenek. Közelükben nyugszik a meszsze Alföldről idekerült szelíd Tapa András, s a temető legterjedelmesebb sírkertjében, a Móré családeban alussza örök álmát a már a Rákóczi gimnáziumban tanult és tanárnak oda visszatért eddig egyetlen tanárnő halottunk, a kedves Móré Kati. Míg élt, ő tartotta számon a

hazában és a nagyvilágban szerteszórt pataki diákokat és rendezte vagy készítette elő a diáktalálkozókat. Fiatal kora dacára hozzá illett ez a legjobban, családjának gyökerei messze nyúlnak vissza a városban is, az iskolában is, méginkább azonban a tájban.

Szent hely ez a temető
mindenkit befogad ő
befogad ő jövevényt
Urat, gazdagot, szegényt.

Igy kezdtük és ezzel búcsúzunk a temetőtől, zárjuk a pataki temetőnek ezen a csak kisebbik hányadán történt sétánkat.

Jövevény-e az immár két esztendő óta a tőle és sokaktól megénekelt három hársfa árnyékában nyugvó Cs. Szabó László?! Ha igen, akkor csak úgy, mint a többiek, akikről szólottam és mind ahányan akik e földön csak jövevények és zsellérek vagyunk. Alig van közöttük aki Patakon született. Századok sora, de ez a temető is tanúja annak, hogy ez a város és benne ez az iskola mindig tudta, amit legerősebben Erdélyi János hangsúlyozott: ahhoz hogy exportálni tudjon szellemi értékeket, máig ismert szellemi exportja megmaradjon, előbb importálnia kellett. A Felvidék, Erdély, az Alföld, sőt a főváros értékei sűrűsödtek így együtt, lettek személyekben hordozói, alkotásokban tükrei a három fáklyával világító ugyanazon szellemnek.

Ezt érezte meg Cs. Szabó László is a temetőt járva és így tudta, hogy benne itthon lesz sokat szenvedett beteg teste, ugyanúgy mint szellemének összegyűjtött kincsei, a könyvei, a Gyűjtemények Nagykönyvtárában. Sírja a nemzeti azonosságukat kereső, óvó, hazai és külföldön élő magyarok zarándokhelye. Most készülünk arra, hogy megtaláljuk az ehhez és a hozzá méltó síremléket.

Tudományos Gyűjtemények
Sárospatak
Nagybányász

